

Το 1821 μέσα από την ποίηση και το δημοτικό τραγούδι

Μέρος Α': Ο Ελληνισμός τις παραμονές του Αγώνα

Η κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο ελληνισμός πριν από την έναρξη της επανάστασης, είχε ως εξής:

1. Κωνσταντινούπολη. Οι Έλληνες στην Πόλη ανέκαθεν ξεπερνούσαν τις 100.000, αποτελώντας την πλέον πολυάνθρωπη μη μουσουλμανική κοινότητα. Πέρα από μερικές εκατοντάδες απογόνων παλαιών βυζαντινών οικογενειών, οι υπόλοιποι προέρχονταν απ' όλα τα σημεία του ελληνισμού και δραστηριοποιούνταν κυρίως ως μικροέμποροι, ναυτικοί, τεχνίτες ή γεωργοί. Τα τελευταία 50 χρόνια πριν απ' την Επανάσταση κατάφεραν ν' αποτελέσουν το πιο ζωτικό στοιχείο στο εμπόριο, τέχνες και οικονομική ζωή της οθωμανικής πρωτεύουσας. Η Κων/λη με το Πατριαρχείο, τους πολυάριθμους ελληνικούς ναούς, τους Φαναριώτες αξιωματούχους της Πύλης, πλούσιους εμπόρους, τις ελληνικές συντεχνίες γουναράδων, ραφτάδων, αργυραμοιβών, χρυσοχόων και αργυροχόων, κρεοπωλών, βαρελοποιών, λαδάδων, κ.ά., τους ιατρούς, λογίους, δασκάλους και νησιώτες ναυτικούς αποτελούσε το πιο αξιόλογο κέντρο του υπόδουλου Ελληνισμού.
2. Θράκη. Ο πληθυσμός, κατά βάσιν αγροτικός, υπηρετούσε τους Τούρκους μεγαλογαιοκτήμονες. Από τη Θράκη εξάγονταν σε μεγάλες ποσότητες σιτάρι, βαμβάκι, καπνός και κρασί σε Σμύρνη, Κων/λη και κεντρική Ευρώπη. Το αξιολογότερο εμπορικό κέντρο η Αδριανούπολη είχε δεχθεί κατά καιρούς κύματα προσφύγων από Πελοπόννησο, Ήπειρο, Μακεδονία και Θεσσαλία. Στα εργαστήριά της κατασκευάζονταν χρυσοποίκιλτα όπλα, είδη ιππασίας (π.χ. χαλινάρια)· εξαίρετη η βιοτεχνία μάλλινων, βαμβακερών και μεταξωτών υφασμάτων που εξάγονταν σε Σμύρνη, Χίο και Θεσσαλονίκη. Στη βόρεια Θράκη η Φιλιππούπολη είχε εξελιχθεί τον 18^ο αι. σε σπουδαίο κέντρο του Ελληνισμού. Οι Έλληνες ήταν διπλάσιοι από τους Τούρκους, Βουλγάρους κι Αρμενίους· οι περισσότερες εκκλησίες ήταν ελληνικές όπως και οι ισχυρότερες συντεχνίες. Η δραστηριότητα των βιοτεχνών κι εμπόρων της Φιλιππούπολης απλώθηκε γρήγορα σε Ιωνία, Βλαχία, Μολδαβία, Ουγγαρία και Ν. Ρωσία. Λίγο μετά το 1750 οι Φιλιππουπολίτες έφτασαν μέχρι την Καλκούτα των Ινδιών. Σημαντική η ανάπτυξη των παραθαλάσσιων πόλεων της Θράκης, δηλ. Καλλίπολης και Αίνου. Από τη μια η Καλλίπολη με τα ναυπηγεία και το λιμάνι, από την άλλη τα ιστιοφόρα της Αίνου μετέφεραν εμπορεύματα στην ανατολική Μεσόγειο.

3. Μακεδονία. Τον 18^ο αι. παρουσιάστηκε σημαντική αύξηση του πληθυσμού με 700.000 κατοίκους. Οι περισσότεροι είχαν συγκεντρωθεί σε μεγάλες πόλεις. Οι οικισμοί της υπαίθρου έφθιναν πληθυσμιακά και δοκιμάζονταν οικονομικά από την απομύζηση των Τούρκων γαιοκτημόνων. Έτσι, κατά τον Γάλλο περιηγητή Beaujour οι αγρότες πέθαιναν απ' την πείνα, ενώ οι άρχοντες πλημμύριζαν από χρυσάφι. Όμως η περιοχή από Θεσσαλονίκη μέχρι Καβάλα ήταν πολυάνθρωπη και τόσο πολύ καλλιεργημένη ώστε κατά τον Ιησουίτη Bracconier μπορούσε να συγκριθεί με τις καλύτερες επαρχίες της Γαλλίας. Περίπου 300 χωριά καλλιεργούσαν βαμβάκι. Η ζωτικότητα του πληθυσμού, η καίρια θέση της Μακεδονίας στη Βαλκανική, η ευφορία του εδάφους συνετέλεσαν στην ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας που από τον 17^ο αι. ασκούσαν οι Έλληνες, μ' εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη όπου επικρατούσαν οι Εβραίοι. Το λιμάνι της αποτελούσε την αποθήκη της ευρωπαϊκής Τουρκίας: φορτία ταξίδευαν προς Δυρράχιο και Ραγούζα από κει για Βενετία ή άλλα ευρωπαϊκά λιμάνια. Οι ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις επεκτείνονταν μέχρι την Αυστρία και τη Γερμανία. Εξάγονταν σιτάρι, βαμβάκι, καπνός, μετάξι, μαλλί, ξυλεία, γουναρικά, και διάφορα είδη βιοτεχνίας. Εισάγονταν είδη πολυτελείας, καφές, ρύζι, μπαχαρικά, γυαλικά, πορσελάνες, χαρτί, όπλα, υφάσματα αγγλικά, γαλλικά ή γερμανικά, κ.ά. Η οικονομική ανάπτυξη επέφερε πνευματική άνοδο: ιδρύθηκαν σχολεία, συνέρρεαν διαπρεπείς λόγιοι όπως ο Κοσμάς Μπαλάνος κι Αθανάσιος Πάριος στη Θεσσαλονίκη, ο Ευγένιος Βούλγαρης στην Κοζάνη, ο Μεθόδιος Ανθρακίτης κι Αναστάσιος Βασιλόπουλος στην Καστοριά.
4. Ήπειρος. Η θέση της απέναντι από την Κέρκυρα και η μικρή απόσταση από την Ιταλία έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική και πολιτιστική της ανάπτυξη κατά τον 18^ο αι. Ακμαίο και δραστήριο το ελληνικό στοιχείο της Ηπείρου, παρά τους εξισλαμισμούς στο βόρειο κομμάτι της, συνέβαλε στην πνευματική αναγέννηση του ελληνισμού. Παλαιές βυζαντινές πόλεις (όπως η Άρτα) ξαναζωντάνεψαν. Γύρω στο 1750, τα Ιωάννινα είχαν 30.000-40.000 κατοίκους: απ' αυτούς 2/3 ήταν Έλληνες και οι υπόλοιποι Τούρκοι, Εβραίοι, Αλβανοί. Στην Άρτα των 8.000 κατοίκων, μόνο 200 ήταν Τούρκοι κι άλλοι τόσοι Εβραίοι. Τον 17^ο αι. οι Ηπειρώτες μετανάστευσαν σε Βλαχία-Μολδαβία, κεντρική Ευρώπη και κυρίως Βενετία. Ηπειρώτες ήταν οι ιδρυτές των τριών μεγαλύτερων τυπογραφείων της Βενετίας (Γλυκός, Σάρος, Θεοδοσίου). Ο Ιταλός περιηγητής Scrofanì μάς πληροφορεί για το εμπόριο και την κίνηση των ηπειρώτικων λιμανιών: από την Πρέβεζα φορτώνονταν κάθε χρόνο 1000 βαρέλια λάδι και δημητριακά: από τον κόλπο της Άρτας σιτάρι, κριθάρι, βρώμη, καλαμπόκι, φασόλια, βαμβάκι, κόκκινα βαμβακερά νήματα, λαγοτόμαρα, καπνός, κρασί, βόδια, πρόβατα, χοιρινά, ξυλεία. Τα караβάνια έφερναν στα Ιωάννινα μετάξι από τη Θεσσαλία, κερί και βουβαλοτόμαρα από τη Μολδοβλαχία. Στα Ιωάννινα λειτουργούσαν 40

μεγάλα εργαστήρια: ονομαστή η αργυροχοΐα και χρυσοχοΐα, η κατασκευή χρυσοποικιλιτων γιλέκων, κ.λπ. Το εμπόριο έφερε πλούτο και ο πλούτος τέτοια πνευματική ανάπτυξη ώστε τα Ιωάννινα αποκαλούνταν «μητρόπολις πάσης μαθήσεως» και «Αθήναι τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος»: ουσιαστικά λειτούργησαν ως πρωτεύουσα της Ηπείρου, Αλβανίας, Θεσσαλίας και μεγάλου μέρους της Μακεδονίας. Λόγιοι σα τον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον Ιωάννη Βηλαρά κατέστησαν την πόλη ως το πνευματικό κέντρο του ελλαδικού χώρου.

5. Θεσσαλία. Ο απέραντος κάμπος όπου φτωχοί αγρότες καλλιεργούσαν σιτάρι ήταν αραιοκατοικημένος: γύρω στο 1750 η Λάρισα αποτελούσε τη μόνη αξιόλογη πόλη με πληθυσμό Τούρκους, Χριστιανούς κι Εβραίους. Οι Τούρκοι υπερτερούσαν αριθμητικά, ενώ το εμπόριο βρισκόταν στα χέρια των Εβραίων. Τα μεγάλα τσιφλίκια καρπώνονταν κυρίως το τουρκικό δημόσιο και κάποιιο ντόπιοι. Γύρω στο 1800 οι Έλληνες της Λάρισας είχαν λιγοστέψει: η μοναδική εκκλησία του Αγίου Αχιλλείου είχε καταστραφεί από τους Τούρκους κατά τα Ορλωφικά, ενώ οι πλούσιοι Λαρισαίοι έμποροι «εγυμνώθησαν, εσκοτώθησαν κι όσοι μπόρεσαν κατέφυγαν σ' ορεινά χωριά», όπως μαρτυρεί ο Κων/νος Κούμας. Στην πόλη δεν υπήρχε καμία χριστιανική εκκλησία: μόνο μία συναγωγή και 24 τζαμιά. Στα Τρίκαλα με 20.000 κατοίκους το εμπόριο κρατούσαν οι Έλληνες, μολοντί υπερτερούσαν αριθμητικά οι Τούρκοι. Ο Τίρναβος αποτελούσε σημαντικό βιοτεχνικό κέντρο με 60 βαφεία και 2500 αργαλειούς: τα βαμβακερά και μεταξωτά του υφάσματα ήταν περιζήτητα κι εξάγονταν σε Κων/λη, Ιταλία ή κεντρική Ευρώπη. Ανάλογες βιοτεχνίες λειτουργούσαν σε χωριά του Πηλίου, όπως στη Μακρινίτσα, Πορταριά, Ζαγορά. Ο Beaujour αναφέρει ότι οι κάπες της Ζαγοράς ήταν ξακουστές: καμωμένες από χοντρό χνουδωτό ύφασμα που ήταν τόσο πυκνά υφασμένο ώστε να είναι αδιάβροχο. Ο Σουηδός περιηγητής Björnstall πληροφορεί ότι από τον Βόλο κάθε χρόνο εξάγονταν 30-35.000 οκάδες μεταξύ σε Ολλανδία, Αγγλία, Γαλλία, Γένοβα και Λιβόρνο. Το Τρίκερι στην είσοδο του Παγασητικού κόλπου κατοικείται από 300 οικογένειες που ζούσαν από τη θάλασσα: με τα καΐκια τους μετέφεραν εμπορεύματα σε Κων/λη, Σμύρνη, ενώ αρκετοί ασχολούνταν με τη σπογγαλιεία. Το 1797 άκμαζε ο συνεταιρισμός των Αμπελακίων που τον αποτελούσαν οικιακές βιοτεχνίες βαφής βαμβακερών νημάτων: 2000 άνδρες και παιδιά εργάζονταν στα βαφεία. Τα 24 εργαστήρια των Αμπελακίων έστελναν εμπόρευμα σε δεκάδες ευρωπαϊκές πόλεις από Πετρούπολη μέχρι Βιέννη και Λειψία. Ο Beaujour παρομοιάζει τ' Αμπελάκια με κωμόπολη της Ολλανδίας και λέει ότι δημιουργούσαν «ένα απέραντο εμπόριο που ένωνε τη Γερμανία με την Ελλάδα. Κανένας Τούρκος δεν μπορούσε να κατοικήσει ή να μείνει ανάμεσά τους: διοικούνταν από πρωτόγερους και δικούς τους άρχοντες». Παρ' όλ' αυτά, ο Αλή πασάς εκβίαζε τη συντεχνία εισπράττοντας τεράστια ποσά. Το

1820 η κάμψη του συνεταιρισμού συντελέστηκε λόγω διχόνοιας των συνεταιριών και λόγω ανταγωνισμού της αγγλικής βιομηχανίας.

6. Στερεά Ελλάδα. Παρά το άγονο του εδάφους, δεν σημειώθηκαν μεταναστεύσεις εκτός από λίγες περιπτώσεις (π.χ. πολεμικές συμπλοκές, καταπίεση Τούρκων). Αλλά οι αποδημίες είχαν προσωρινό χαρακτήρα καθώς οι φυγάδες ξαναγύριζαν στον τόπο τους. Αναπτύχθηκαν οι πόλεις: Λιβαδειά, Θήβα, Αθήνα, Σάλωνα, Μεσολόγγι και Αιτωλικό. Το Μεσολόγγι από το 1730 και μετά, μετατράπηκε στο σημαντικότερο ναυτικό κι εμπορικό κέντρο της Στερεάς. Τα μεσολογγίτικα πλοία που εξυπηρετούσαν το εμπόριο του Κορινθιακού κόλπου με λιμάνια της Ευρώπης, ανέρχονταν σε 40-50. Ο Γάλλος πρόξενος της Άρτας γράφει σ' αναφορά του προς το γαλλικό Υπουργείο Ναυτικών το 1745: «Από τότε που τα πλοία αυτά πέτυχαν την άδεια του Μεγάλου Κυρίου της Μάλτας, ταξιδεύουν μ' όλη την ασφάλεια, χωρίς εμπόδια και φόβο». Πολυσύχναστο εμπορικό λιμάνι και το Γαλαξίδι διακινούσε προϊόντα από και προς την Πελοπόννησο. Η Λιβαδειά παρέμεινε καθ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας η πλουσιότερη πόλη της Στερεάς· ήταν η μεγαλύτερη πόλη της Βοιωτίας μ' επίγειο στον Κορινθιακό κόλπο. Η Θήβα είχε 6000 κατοίκους, εκ των οποίων οι μισοί ήταν Τούρκοι· οι ραγιάδες ασχολούνταν με την κτηνοτροφία για ν' αντιμετωπίσουν τα δυσβάστακτα βάρη. Αλλά οι Τούρκοι τους στερούσαν τα κοπάδια, καθώς είχαν πλήρη εξουσία. Χωρίς Τούρκο συνεταιίρο, οι Έλληνες δεν μπορούσαν να επιχειρήσουν. Τα Μέγαρα ήταν ένα πάμπτωχο χωριό με 100 καλύβες. Και στην Ελευσίνα οι κάτοικοι ζούσαν σε καλύβες παρά την παραγωγή λαδιού, κρασιού και δημητριακών· όμως, ο Τούρκος αφέντης έμενε σ' ένα ευπρόσωπο σπίτι. Τέλος, γύρω στο 1820 οι κάτοικοι των Αθηνών ήταν 9-10.000, εκ των οποίων το ¼ αποτελούσαν οι Τούρκοι· διακρίνονταν σε άρχοντες, νοικοκυραίους, παζαρίτες και χωριάτες. Ενώ τ' αρχοντολόι ζούσε εντυπωσιακά, μεγάλη ήταν η φτώχεια των αγροτών, των οποίων τους κόπους απομυζούσαν οι τουρκικές αρχές.
7. Πελοπόννησος. Παρά τις επιδημίες που ξεσπούσαν κάθε δέκα χρόνια ή συχνότερα (π.χ. 1718, 1728, 1739, 1742, 1754) ο πληθυσμός της έχει αυξηθεί από 170.000 το 1700 σε 300.000 το 1780. Μεταξύ των πόλεων που έσφυζαν από ζωή ήταν η Πάτρα, Μυστράς, Ναύπλιο, Άργος, Κόρινθος, Τριπολιτσά, ενώ η Μεθώνη, Κορώνη, Μονεμβασιά και το Αίγιο (Βοστίτσα) αποτελούσαν αξιόλογα κέντρα εμπορίου. Σε Ναύπλιο, Μεθώνη και Κορώνη οι Τούρκοι ήταν περισσότεροι, ενώ στην Τριπολιτσά (αν και έδρα του πασά του Μορέως) αποτελούσαν το ¼ του πληθυσμού· σε Καλαμάτα, Πάτρα κι Αίγιο ήταν ελάχιστοι. Ιδιότυπο καθεστώς είχε αποκτήσει η Μάνη τα τελευταία 40 χρόνια της τουρκοκρατίας· λειτούργησε ως καταφύγιο διωκομένων και ορμητήριο επαναστατικών εξεγέρσεων. Μολονότι ορεινή και δυσπρόσιτη, ήταν η πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή της Πελοποννήσου. Μετά τα Ορλωφικά η Μάνη

πέρασε στη δικαιοδοσία του καπουδάν πασά, αλλά στην πραγματικότητα ήταν ημιαυτόνομη με διοικητή τον Μανιάτμπεη (τελευταίος ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, 1815-21). Κύριο εξαγωγικό προϊόν της Πελοποννήσου αποτελούσε το λάδι (Γάλλοι ήταν κυρίως οι εξαγωγείς), η σταφίδα (ενδιέφερε τους Άγγλους εμπόρους) και το μετάξι με κέντρα παραγωγής τον Μυστρά, Καλαμάτα, Καλάβρυτα κι Αίγιο.

8. Νησιά του Ιονίου: το τέλος της ενετικής κυριαρχίας βρήκε τα Ιόνια νησιά σε μεγάλο οικονομικό μαρασμό. Με τη συνθήκη του Καμποφόρμιο πέρασαν στην κυριαρχία (1797) των Γάλλων. Τον 17^ο και 18^ο αι. η επτανησιακή παιδεία συνδέθηκε με το Παν/μιο της Πάδοβας. Οι Επτανήσιοι ήταν οι πρώτοι δέκτες δυτικών προοδευτικών ιδεών (όπως ο Ευγένιος Βούλγαρης, εισηγητής του ελληνικού διαφωτισμού). Από το 1815 μετατράπηκαν σε αγγλική αποικία: πρώτος αρμοστής των Ιονίων νήσων διορίστηκε ο στρατηγός Θωμάς Μαίτλαντ (Maitland), αυταρχικός και υπερβολικά εθνικιστής. Συμπεριφερόταν με περιφρόνηση προς τους Έλληνες: με το ίδιο ανελεύθερο κι ανθελληνικό πνεύμα αντιμετώπισε την ελληνική επανάσταση. Όσοι Επτανήσιοι έσπευσαν ν' αγωνιστούν για την απελευθέρωση, αντιμετώπισαν διώξεις, εξορίες, δήμευση περιουσιών.
9. Νησιά του Αιγαίου: το δεύτερο μισό του 18^{ου} αι. ανέβηκαν οικονομικά χάρη στα προνόμια που τους δόθηκαν μετά την κατάλυση της βενετικής κυριαρχίας. Απολάμβαναν ένα καθεστώς ημιαυτονομίας, θρησκευτικής ελευθερίας, μειωμένης φορολογίας και απουσίας γενιτσάρων. Ελάχιστοι Τούρκοι υπάλληλοι (συνήθως ο μπέης και ο καδής) αποτελούσαν τους εκπροσώπους της οθωμανικής κυριαρχίας. 34 νησιά υπάγονταν στη δικαιοδοσία του καπουδάν πασά. Η Τήνος υπαγόταν αρχικά στη σύζυγο, αργότερα στη μητέρα του σουλτάνου.

Τη μεγαλύτερη ναυτική κίνηση παρουσίαζαν μερικά από τα φτωχότερα νησιά, όπως Ψαρά, Σπέτσες, Ύδρα, Μύκονος, Σκόπελος, Κάσος. Τα Ψαρά, φωλιά πειρατών μέχρι το 1700, άρχισαν να εμφανίζουν ναυτική δράση από το 1750. Γύρω στο 1790 διέθεταν 57 πλοία με 850 άνδρες. Οι Σπέτσες μετά τη λήξη του πρώτου ρωσοτουρκικού πολέμου (δηλ. μετά το 1774) σημείωσαν ραγδαία άνοδο στο ναυτικό: τα σπετσιώτικα πλοία ταξίδευαν μέχρι τον Εύξεινο Πόντο και τη Μασσαλία. Η Ύδρα το 1764 διέθετε 200 πλοία μεγάλης χωρητικότητας. Γύρω στο 1800 γνώρισε μεγάλη ευμάρεια: ιδρύθηκε ναυτική σχολή και ο πληθυσμός της έφτασε μέχρι τις 10.000. Η Μύκονος είχε το 1770 25 πλοία. Η Χίος λόγω ευφορίας του εδάφους, φιλομάθειας κι εμπορικού πνεύματος των κατοίκων της γνώρισε μεγάλη πνευματική και οικονομική άνοδο. Χιώτες έμποροι εγκαταστάθηκαν σε Σμύρνη, Γαλλία, Ολλανδία: γύρω στο 1750, 150 ευρωπαϊκά πλοία περνούσαν κάθε χρόνο απ' το λιμάνι της.

10. Η Κρήτη είχε γύρω στο 1797 350.000 κατοίκους (εκ των οποίων 200.000 ήταν Έλληνες και οι υπόλοιποι Τούρκοι). Γαλλικά πλοία έφταναν στα Χανιά

από Μασσαλία και Μάλτα. Γαλλικό προξενείο υπήρχε στα Χανιά και υποπροξενείο στο Ηράκλειο. Παρά τη μεγάλη εμπορική κίνηση, η φτώχεια μάστιζε αρκετούς αγροτικούς πληθυσμούς, ιδίως μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη.

11. Μικρά Ασία. Η ακμή του ελληνισμού της Μ. Ασίας αρχίζει να διαφαίνεται από τον 17^ο αι. για να φτάσει σε θεαματικό σημείο παραμονές της επανάστασης. Γύρω στο 1800 οι Έλληνες είναι περ. 2.000.000, δηλ. έχουμε μian αύξηση πληθυσμού που όμοιά της δεν παρατηρήθηκε πουθενά αλλού. Οι εξισλαμισμοί αποτελούσαν μian ασταμάτητη αιμορραγία· αλλά και αρκετοί απ' όσους παρέμεναν χριστιανοί, είχαν λησμονήσει τη μητρική τους γλώσσα (π.χ. Καραμανλήδες). Στις Κυδωνίες, ψαροχώρι Μυτιληνίων αρχικά, έφτασαν το 1759 Ηπειρώτες από το σημ. Τεπελένι που ήθελαν να ξεφύγουν τη μανία του Αλή πασά. Το τούρκικο φιρμάνι του 1773, με το οποίο ο σουλτάνος παραχωρούσε στις Κυδωνίες αυτοδιοίκηση κι απαλλαγή από κάποιους φόρους, έκανε ώστε η πόλη ν' αποκτήσει καθαρά ελληνικό χαρακτήρα και να σημειώσει ραγδαία οικονομική ανάπτυξη. Το 1817 ο Rouqueville βρήκε 300 μαθητές με κάποιους Ευρωπαίους ανάμεσά τους, πλούσια βιβλιοθήκη και ένα άριστα εξοπλισμένο τυπογραφείο. Η Κίος, Κύζικος, Καισάρεια ευδοκίμουσαν επίσης. Το λιμάνι της Σμύρνης είχε κίνηση μεγαλύτερη απ' αυτό της Κων/λης. Από τους 100.000 κατοίκους οι 21.000 ήταν Έλληνες. Στον Φραγκομαχαλά κυριαρχούσαν Γάλλοι, Ολλανδοί κι Άγγλοι έμποροι. Περίπου 95 ελληνικές συντεχνίες υπήρχαν στην πόλη. Εμπορικοί οίκοι, σχολεία, τυπογραφεία και διαπρεπείς λόγιοι αποτελούσαν στοιχεία μιας έξοχης δραστηριότητας. Στα χρόνια της επανάστασης ανεστάλη η πρόοδος. Χιλιάδες Μικρασιάτες κατέφυγαν στην Ελλάδα κι εγκαταστάθηκαν στο Ναύπλιο.
12. Πόντος. Από το 1700 οι εύφορες κοιλάδες του Πόντου (κατάφυτες από ελιές, αμπέλια, οπωροφόρα δέντρα, φουντουκιές, ρύζι, καπνά, κ.λπ.) είχαν περιέλθει στην κυριαρχία τυραννικών κι ανεξέλεγκτων μπέηδων. Λεηλασίες, αρπαγές, φόνοι και αιχμαλωσίες ήταν στην ημερήσια διάταξη. Μόνη σωτηρία η μετανάστευση στο εξωτερικό ή η μετοίκηση στα ορεινά του Πόντου όπου το υπέδαφος ήταν πλούσιο σε άργυρο, χαλκό, μόλυβδο, στύψη, ακόμη και χρυσό. Γύρω στο 1800 οι Έλληνες του Πόντου ήταν 100-120.000· όταν τα μεταλλεία άρχισαν να κλείνουν, πολλοί στράφηκαν προς τη Ρωσία.
13. Κύπρος: η μεγάλη ποικιλία και η άριστη ποιότητα προϊόντων (λάδι, μέλι, στυπτηρία) συνετέλεσαν ώστε να γίνει το νησί ένα από τα σημαντικότερα εμπορικά κέντρα της ανατολικής Μεσογείου. Το πρώτο μισό του 18^{ου} αι. οι περισσότεροι κάτοικοι ήταν Έλληνες, οι υπόλοιποι Μαρωνίτες και Τούρκοι· απ' αυτούς πολλοί μιλούσαν μόνο ελληνικά. Οι Τούρκοι της Κύπρου προέρχονταν κυρίως από εξισλαμισμούς, αλλά ένα μέρος διατηρούσε κρυφά τη χριστιανική του πίστη. Σημαντικός ήταν ο ρόλος της εκκλησίας με την

εθναρχική της ιδιότητα, έχοντας διοικητικές και φοροεισπρακτικές δικαιοδοσίες.

14. Έλληνες της διασποράς: κυρίως σε Κεντρική Ευρώπη, βόρεια Βαλκάνια και νότια Ρωσία· μικρότερες παροικίες υπήρχαν σε Αγγλία, Γαλλία, Ολλανδία, Πολωνία· λίγοι δραστηριοποιούνταν σ' Αίγυπτο, Ινδίες, Αμερική. Στη Βενετία, Βιέννη, Βουκουρέστι και Ιάσιο ιδρύονταν σημαντικά ελληνικά σχολεία. Τα Παν/μια της Γαλλίας και Ολλανδίας συγκέντρωναν πολλούς Έλληνες οι οποίοι θα φέρουν στη χώρα τα φώτα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Το 1770 στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες (Μολδαβία, Βλαχία) από δασκάλους, ρήτορες, ποιητές, ιστορικούς και θεολόγους σημειώθηκε μια ελληνική αναγέννηση που συνέχιζε το Βυζάντιο. Από τους Φαναριώτες που διακρίθηκαν ο Αλέξανδρος Υψηλάντης με μεγάλη δραστηριότητα στην ίδρυση σχολείων και ο Ιωάννης Καρατζάς. Τελευταίος ηγεμόνας της Μολδαβίας ο Μιχαήλ Σούτσος (1819-21) που είχε διατελέσει και μέγας διερμηνέας της Υψηλής Πύλης, υποστήριξε το Οικουμενικό Πατριαρχείο κι ενίσχυε οικονομικά τη Φιλική Εταιρεία.

Η αναγέννηση της **παιδείας** που είχε αρχίσει δειλά τον 17^ο αι., συνεχίστηκε με μεγαλύτερο ρυθμό τον 18^ο και τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου}. Η οικονομική βελτίωση του Ελληνισμού, το κίνημα του Διαφωτισμού, η άνοδος της τάξης των εμπόρων αποτέλεσαν παράγοντες για δημιουργία ανοίγματος στον δυτικό κόσμο και διαμόρφωσαν την ανάγκη για συγκρότηση εθνικής παιδείας. Λειτουργήσαν σχολεία κι ανώτερες σχολές με χρήματα πλουσίων εμπόρων και φωτισμένων Φαναριωτών. Ονομαστές οι σχολές της Ηπείρου, Θεσσαλίας, Χίου, Πάτμου, Κων/λης, Κυδωνιών και Σμύρνης. Δεν θα παραλείψω τον φλογερό δάσκαλο και λαϊκό απόστολο, τον εθνομάρτυρα Κοσμά Αιτωλό.

Ο νεοελληνικός διαφωτισμός πάτησε πάνω στον γαλλικό· εμπνεύστηκε από το σύνθημα «Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφότητα» και από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ο φιλελευθερισμός και η αντιτουρκική στάση του Βολταίρου συνετέλεσαν ώστε το πρόσωπό του να ταυτιστεί με τους πόθους των Ελλήνων για απελευθέρωση. Η φήμη του ήταν τόσο διαδεδομένη στην Ελλάδα ώστε ο Choiseul-Gouffier αναφέρει ότι ένας καλόγερος στην Πάτμο αποκαλούσε τον Βολταίρο ευεργέτη της ανθρωπότητας. Με τη σειρά της η ελληνική επανάσταση θα γίνει φορέας του πνεύματος της γαλλικής και θα σαλπίσει τα φιλελεύθερα, πολιτικά και κοινωνικά κηρύγματα εκείνης στην Ευρώπη της Ιερής συμμαχίας· και μόνον αυτό αποτελεί μεγάλη προσφορά.

Η αγάπη προς την κλασική αρχαιότητα και το ενδιαφέρον για αρχαία μνημεία ήταν οι κύριοι λόγοι που έσπρωχναν τους ξένους να επισκεφτούν την Ελλάδα. Με

όποια ιδιότητα και αν έρχονταν οι ξένοι (έμποροι, διπλωμάτες, περιηγητές), είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν από κοντά τους σύγχρονους Έλληνες: έτσι, πολλοί απ' αυτούς γίνονταν φορείς του φιλελληνισμού. Διάσημοι ξένοι λογοτέχνες συνεισέφεραν με το έργο τους στην καλλιέργεια φιλελληνισμού (π.χ. ο Hölderlin με τον *Υπερίωνα* όπου εκφράζει ελπίδες για ελληνική πολιτική παλιγγενεσία, ο Schiller με το ποίημα «Οι θεοί της Ελλάδος», ο Goethe με το ενδιαφέρον του για τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια και ο Byron με το «Τσάιλντ Χάρολντ»).

Οι κλέφτες ξεπήδησαν από τους ορεινούς πληθυσμούς: αρνούσαν τις ταπεινώσεις των Τούρκων κατακτητών και μετατράπηκαν, κυρίως τον 18^ο αι., σε θρυλικούς αγωνιστές της ελευθερίας. Ανυπότακτοι, προσέφευγαν σε αρπαγή/ληστεία για την επιβίωσή τους. Η δράση των κλεφτών άρχισε να γίνεται γνωστή και να υπολογίζεται εκτός του ελληνικού χώρου. Ο Μέγας Πέτρος στην προσπάθειά του να εξεγείρει τους χριστιανικούς λαούς των Βαλκανίων εναντίον της οθωμανικής αυτοκρατορίας κάλεσε με προκήρυξη στις 23 Μαρτίου 1711 «πάντας τους πιστούς, τους μητροπολιτάδες, βοϊβοδάδες, προεστούς κλεπτών, καπιτάνιους κι άξια παλληκάρια» να πολεμήσουν «διότι οι Τούρκοι τσαλαπάτησαν την πίστη μας: εκκλησίες και μοναστήρια τα διαγούμισαν κι εκαταχάλασαν». Ο περιηγητής Gouffier γράφει το 1782: «Όχι στην πρωτεύουσα, αλλά στις επαρχίες και μακριά από την έδρα της αυτοκρατορίας πρέπει να δει κανείς τους Έλληνες. Ο έρωτας της ελευθερίας δεν έσβησε ποτέ απ' τις καρδιές τους». Και ο Ανώνυμος της Ελληνικής Νομαρχίας το 1806 πλέκει το εξής εγκώμιο της κλεφτουριάς: «Πού σπούδασαν εκείνοι Τακτική για ν' αντισταθούν στο πλήθος των εχθρών και να τους νικούν πάντοτε; Δεν αποδεικνύουν την πτώση της οθωμανικής δυναστείας και την ευκολία της επανόρθωσής μας; Ή μήπως είναι λίγοι; Σήμερα βρίσκονται στην Ελλάδα περισσότεροι από 10.000, των οποίων η ανδρεία και η αγάπη για την ελευθερία είναι απεριγράπτες. Αυτοί οι ήρωες πολλές φορές ζουν δυο και τρεις μέρες με νερό και χόρτα και δεν ενοχλούν τους χωριάτες στο παραμικρό. Ο καθένας τους αξίζει 10 ξένους αρχιστράτηγους για την εξυπνάδα και πολεμική εφευρετικότητα». Ο Ρήγας αποκαλεί τους κλεφταρματολούς «σταυραϊτούς του Ολύμπου και ξεφτέρια των Αγράφων», ενώ ο Μακρυγιάννης «μαγιά της λευτεριάς».

Η υποχρεωτική ναυτολόγηση των Ελλήνων στον τούρκικο στόλο καθ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, διαμόρφωσε **εμπειροπόλεμους ναυτικούς** οι οποίοι αποτέλεσαν τους πρώτους πυρήνες των θαλασσομάχων για την επανάσταση του 1821. Από το 1797 μέχρι τις παραμονές της επανάστασης ναυτολογούνταν κάθε χρόνο από την Ύδρα 100-500 ναύτες, από τις Σπέτσες 80, απ' τα Ψαρά 75: ανάλογα με τον πληθυσμό τους ναυτολογούνταν άνδρες από τη Μύκονο και τον Πόρο. Όταν

ξέσπασε η επανάσταση στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, όσοι Έλληνες βρέθηκαν ναυτολογημένοι στην Κων/λη, τους έπνιξαν ή απαγχόνισαν. Ο Ρήγας καλεί στον Θούριο τα «θαλασσινά πουλιά» της Κρήτης και Ύδρας που υπηρετούν στα τούρκικα πλοία να «βάλουν φωτιά» στην αρμάδα. Οι θρίαμβοι του ελληνικού ναυτικού κατά την επανάσταση οφείλονται στο γεγονός ότι οι αγωνιστές του Αιγαίου εκτός από την πολεμική αρετή κι εξοικείωση με τη θάλασσα, στηρίζονταν στη γνώση των αδυναμιών της τακτικής του τούρκικου στόλου, όπου είχαν υπηρετήσει.

Δημοτικά τραγούδια άρχισαν να συγκεντρώνουν διάφοροι Ευρωπαίοι περιηγητές από το 1770 περ. Όμως η πρώτη συστηματική καταγραφή έγινε από τον Γάλλο Claude Fauriel, ο οποίος ποτέ δεν επισκέφτηκε την Ελλάδα. Για την έκδοσή του (Παρίσι 1824-25) ο Φωριέλ στηρίχτηκε σε προεργασίες άλλων (όπως του Γερμανού βαρόνου Werner von Haxthausen, Μουστοξύδη, Μαυρομάτη, Σχινά κ.λπ.). Τη νεοελληνική γλώσσα, ήθη κι έθιμα ο Φωριέλ διδάχθηκε στο Παρίσι και αλλού από παρειαυθιμούντες Έλληνες σπουδαστές, εμπόρους και ναυτικούς. Όπως ο ίδιος αναφέρει στους προλόγους της έκδοσης, πηγές του αποτέλεσαν: α. οι Έλληνες από διάφορα μέρη που του έδιναν ή του έστελναν τραγούδια, β. Έλληνες (τεχνίτες και νοικοκυρές) της Βενετίας και Τεργέστης (όπου ο ίδιος είχε ταξιδέψει), και γ. κάποια προήλθαν από τη συλλογή του Αδαμαντίου Κοραή.

Ανώνυμοι οι περισσότεροι δημιουργοί με κάποιους επώνυμους, όπως ήταν ο Δημιτσανίτης Τσοπανάκος, ο Κολοκοτρώνης, ο Μακρυγιάννης, ο Θεοδωράκης Γρίβας και ο Μεσολογγίτης Στασινός Μικρούλης, ο αδελφός του οποίου σκοτώθηκε κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου.

Τα **ιστορικά** δημοτικά τραγούδια έχουν ως θέμα ένα συγκεκριμένο γεγονός, συνήθως επίκαιρο και θλιβερό (π.χ. πολιορκία και άλωση πόλεως, αιχμαλωσία επιδρομή ληστών ή επιδημία). Το **κλέφτικα** προέρχονται από περιοχές όπου έδρασαν κλεφταρματολοί (π.χ. Πελοπόννησο, Στερεά, Ήπειρο, Θεσσαλία, νότια Μακεδονία και Χαλκιδική): εγκωμιάζουν τη ζωή και τα κατορθώματα ή θρηνούν τον θάνατό τους. Ξεκινούν από κάποιο ιστορικό γεγονός και το διανθίζουν με λυρικά στοιχεία. Η έκφραση είναι λιτή, γεμάτη πάθος και δραματικότητα: πρόκειται για τραγούδια καθιστά με πλούσια μελωδία.

Το ιστορικό δημοτικό τραγούδι «Της Πάργας» αναφέρεται στο εξής γεγονός: το 1817 οι Άγγλοι πούλησαν την Πάργα στον Αλή πασά: η παράδοσή της έγινε στις 28 Απριλίου 1819. Οι Παργινοί ανέσκαψαν τους τάφους, συγκέντρωσαν τα οστά των προγόνων τους κι αφού τα έκαψαν στην αγορά, κατέφυγαν στην Κέρκυρα παίρνοντας μαζί τους την τέφρα από τα οστά, εικόνες και εκκλησιαστικά ιερά.

Τρία πουλιά απ' την Πρέβεζα διαβήκανε στην Πάργα,
το 'να κοιτάει την ξενιτιά, τ' άλλο τον Αϊ-Γιαννάκη,
το τρίτο το κατάμαυρο μοιριολογάει και λέει:
«Πάργα, Τουρκιά σε πλάκωσε, Τουρκιά σε τριγυρίζει.
Δεν έρχεται για πόλεμο, με προδοσιά σε παίρνει.
Βεζίρης δε σ' ενίκησε με τα πολλά τ' ασκέρια.
Έφευγαν Τούρκοι σα λαγοί το παργινό τουφέκι,
κι οι Λιάπηδες δεν ήθελαν να 'ρτουν να πολεμήσουν.
Είχες λεβέντες σα θεριά, γυναίκες αντρειωμένες,
πότρωγαν βόλια για ψωμί, μπαρούτι για προσφάγι.
Τ' άσπρα πουλήσαν το Χριστό, τ' άσπρα πουλούν και σένα.
Πάρτε, μανάδες, τα παιδιά, παπάδες τους αγίους.
Άστε, λεβέντες, τ' άρματα κι αφήστε το τουφέκι,
σκάψτε πλατιά, σκάψτε βαθιά, όλα σας τα κιβούρια,
και τ' αντρειωμένα κόκαλα ξεθάψτε του γονιού σας.
Τούρκους δεν επροσκύνησαν, Τούρκοι μην τα πατήσουν.»

Οι **Κολοκοτρωναίοι** ήταν απ' τις πιο παλιές οικογένειες κλεφτών του Μοριά. Ο Γιάννης Κολοκοτρώνης (1712-72), παππούς του Θεόδωρου, πολέμησε στα Ορλωφικά (1766-70) όπου έχασε τα δυο αδέλφια του· τον ίδιο θανάτωσαν οι Τούρκοι με φρικτό τρόπο. Ο γιος του Κωνσταντής, ο πατέρας του Θεόδωρου, ήταν απ' τους καλύτερους αρματολούς. Το 1762 άφησε τ' αρματολίκι κι ανέβηκε στον Ταύγετο όπου μαζί με τον βλάμη του Παναγιώταρο Βενετσανάκη χτυπούσαν τους Τούρκους.

Το 1806 ο Σουλτάνος εξέδωσε φερμάνι για την εξόντωση των κλεφτών Πελοποννήσου και Στερεάς. Ύστερα από συνεχείς αγώνες τριών μηνών κι αφού πολλοί σύντροφοι σκοτώθηκαν ή διασκορπίστηκαν, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης κατάφερε τον Μάιο του 1806 να διαφύγει στη Ζάκυνθο όπου το 1810 κατετάγη στον αγγλικό στρατό, φτάνοντας μέχρι τον βαθμό του ταγματάρχη. Το κλέφτικο με τον τίτλο «Των Κολοκοτρωναίων» αναφέρεται σ' αυτά τα γεγονότα. Γιώργος είναι ο πρώτος ξάδελφος του Θεοδωρή, Νικήτας ο Σταματελόπουλος ή Νικηταράς.

Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά κι ο ήλιος στα λαγκάδια,
λάμπουν και τ' αλαφρά σπαθιά των Κολοκοτρωναίων,
που 'χουν τ' ασήμια τα πολλά, τις ασημένιες πάλες,
τις πέντε αράδες τα κουμπιά, τις έξι τα τσαπράζια,
οπού δεν καταδέχονται τη γη να την πατήσουν.
Καβάλα τρώνε το ψωμί, καβάλα πολεμάνε,

καβάλα πάν' στην εκκλησιά, καβάλα προσκυνάνε,
καβάλα παίρν' αντίδερο απ' του παπά το χέρι.
Φλουριά ρίχνουν στην Παναγιά, φλουριά ρίχνουν στους άγιους,
και στον αφέντη το Χριστό τις ασημένιες πάλες.
«Χριστέ μας, 'βλόγα τα σπαθιά, 'βλόγα μας και τα χέρια».
Κι ό Θοδωράκης μίλησε, κι ο Θοδωράκης λέει:
«Τούτ' οι χαρές που κάνουμε σε λύπη θα μας βγάλουν.
Απόψ' είδα στον ύπνο μου, στην υπνοφαντασιά μου,
θολό ποτάμι πέρναγα και πέρα δεν εβγήκα.
Ελάτε να σκορπίσουμε, μπουλούκια να γενούμε.
Σύρε, Γιώργο μ', στον τόπο σου, Νικήτα, στο Λοντάρι,
εγώ πάου στην Καρύταινα, πάου στους εδικούς μου,
ν' αφήκω τη διαθήκη μου και τις παραγγολές μου,
τι θα περάσω θάλασσα, στη Ζάκυνθο θα πάω.»

«**Των Κοντογιανναίων**»: γενάρχης τους ήταν ο Γιαννάκης Κοντογιάννης, αρματολός της Υπάτης από το 1750. Μετά τον θάνατό του τον διαδέχτηκαν στο αξίωμα τα παιδιά του, Κωνσταντής και Μήτσος. Σε μια μάχη κοντά στη γέφυρα της Τατάρνας (περ. 1810) σκοτώθηκε ο Κωνσταντής κι αιχμαλωτίστηκε ο γιος του Νίκος, ο οποίος απελευθερώθηκε έναντι λύτρων κι έλαβε μέρος στην επανάσταση του '21. Η Κοντογιάνναινα του τραγουδιού είναι η γυναίκα του Κωνσταντή.

Κοιμάτ' η καπετάνισσα, νύφη του Κοντογιάννη,
μες στα χρυσά παπλώματα, μες στους χρυσούς σελτέδες·
να την ξυπνήσω σκιάζομαι, να της το πω φοβούμαι,
να μάσω μοσκοκάρυδα, να την πετροβολήσω,
ίσως την πάρει η μυρουδιά, ίσως να την ξυπνήσει.
Κι από το μόσκο τον πολύ, κι απ' τα πολλά καρύδια
σηκώθη η καπετάνισσα και με γλυκορωτάει:
«Το τι μαντάτα μου 'φερεις από τους καπετάνους;»
- «Πικρά μαντάτα σου 'φερα από τους καπετάνους,
το Νικολάκη πιάσανε, τον Κωσταντή βαρέσαν».
- «Πού είσαι, μανούλα, πρόφτασε, πιάσε μου το κεφάλι,
και δέσ' το μου σφιχτά σφιχτά, για να μοιριολογήσω·
και ποιον να κλάψω από τους δυο, ποιον να μοιριολογήσω;
Να κλάψω για τον Κωσταντή, το δόλιο Νικολάκη·
ήταν μπαϊράκια στα βουνά και φλάμπουρα στους κάμπους».

Αξίζει ν' αναφερθεί η υπόδειξη με την οποία ο Φωριέλ κλείνει την εισαγωγή της έκδοσής του: «όταν ελευθερωθεί η Ελλάδα, ξανανθίσουν οι επιστήμες και η φιλοσοφία, οι σύγχρονοι Έλληνες ας σπεύσουν να συλλέξουν ό,τι δεν έχει χαθεί από τα δημοτικά τους τραγούδια. Η Ευρώπη θα τους οφείλει ευγνωμοσύνη και οι ίδιοι θα νιώσουν γοητευμένοι διότι θα γνωρίσουν τα προϊόντα μιας σοφής και καλλιεργημένης ποίησης, αυτά τ' απλά μνημεία του πνεύματος, της ιστορίας και των ηθών των προγόνων τους».

Η ιδέα να εξεγερθούν οι λαοί της Βαλκανικής άρχισε να ωριμάζει στη σκέψη του **Ρήγα** πιθανόν λίγο μετά την έκρηξη της Γαλλικής επανάστασης και ιδίως μετά την έναρξη των ναπολεόντειων πολέμων, όταν η νεαρή γαλλική δημοκρατία όχι μόνο απέκρουε τους εξωτερικούς της εχθρούς, δηλ. τα στρατεύματα μοναρχών, αλλά και επιχειρούσε εναντίον των δικών τους χωρών. Όπως έχει πει ο Κολοκοτρώνης: «Η γαλλική επανάσταση και ο Ναπολέων, ο θεός του πολέμου, άνοιξαν τα μάτια του κόσμου».

Ο Ρήγας σε κάθε ευκαιρία, όταν βρισκόταν με συμπατριώτες σε φιλικά σπίτια ή καφενεία της Βιέννης, εξέθετε με θέρμη τα σχέδιά του, τραγουδούσε τον Θούριο κι άλλα επαναστατικά τραγούδια. Σκόπευε να περάσει απ' την Τεργέστη στην υπόδουλη Ελλάδα μαζί μ' έντυπο επαναστατικό υλικό. Όμως, ο Κοζανίτης Δημ. Οικονόμος το κατέδωσε στην αυστριακή αστυνομία: άρχισαν αλλεπάλληλες συλλήψεις οπαδών του σε Βιέννη και Πέστη. Στις 19 Δεκεμβρίου 1797 ανύποπτος ο Ρήγας φτάνει στην Τεργέστη και αμέσως συλλαμβάνεται από την αστυνομία που τον περιμένει. Το βράδυ της 30ής Δεκεμβρίου με σίδερα στα χέρια και στα πόδια πρόκειται να μεταφερθεί στη Βιέννη: επιχειρεί ν' αυτοκτονήσει μ' ένα κρυμμένο μαχαίρι, αλλά μάταια. Μετά από πολύμηνες ανακρίσεις η φιλότουρκη Αυστρία τον παραδίδει στις τουρκικές αρχές μαζί μ' επτά συνεργάτες του: αυτοί ήταν: Ευστράτιος Αργέντης και Αντώνιος Κορωνιός από τη Χίο, οι αδελφοί Παναγιώτης και Ιωάννης Εμμανουήλ από την Καστοριά, ο Θεοχάρης Τουρούντζιας από τη Σιάτιστα, ο Ιωάννης Καρατζάς από την Κύπρο και ο Δημήτριος Νικολίδης από την Ήπειρο. Οι περιλήψεις των καταθέσεων του Ρήγα και των συντρόφων του στην αυστριακή αστυνομία αποτελούν συγκινητικά κείμενα και δείχνουν αγνά πατριωτικά αισθήματα. Στις 10 Μαΐου 1798 παραδίδονται στον πασά του Βελιγραδίου: σιδηροδέσμοι κλείνονται σε σκοτεινή φυλακή του πύργου της Neboisa όπου επί 40 ημέρες υπομένουν φρικτά μαρτύρια. Στις 13 Ιουνίου 1798 στραγγαλίζονται και τα πτώματά τους πετιούνται στον Δούναβη. Λέγεται ότι πεθαίνοντας ο εθνομάρτυρας Ρήγας είπε: «Λύσαξε, Τούρκε! Δεν εξαλείφεις μ' εμάς τον σπόρο της λευτεριάς: οι εκδικηταί μας γλήγορα θ'

αναβλαστήσωσι!»! Τα προφητικά λόγια του Ρήγα βγήκαν αληθινά: ο σπόρος βλάστησε και 23 χρόνια αργότερα θα δώσει τον καρπό της Ελληνικής Επανάστασης.

Θούριος
ήτοι Ορμητικός Πατριωτικός Ύμνος πρώτος εις τον ήχον,
Μια Προσταγή Μεγάλη

Ὡς πότε παλικάρια νὰ ζοῦμεν στὰ στενά,
Μονάχοι σὰ λιοντάρια, σταῖς ράχαις στὰ βουνά;
Σπηλαῖς νὰ κατοικοῦμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιά,
Νὰ φεύγωμ' ἀπ' τὸν Κόσμον, γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά.
Νὰ χάνωμεν ἀδέλφια, Πατρίδα, καὶ Γονεῖς,
Τοὺς φίλους, τὰ παιδιά μας, κι' ὅλους τοὺς συγγενεῖς.
Καλλιῶναι μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ,
Παρὰ σαράντα χρόνοι σκλαβιά, καὶ φυλακὴ.
Τί σ' ὠφελεῖ ἂν ζήσης, καὶ εἶσαι στὴ σκλαβιά,
Στοχάσου πῶς σὲ ψένουν καθ' ὥραν στὴ φωτιά.
Βεζύρης, Δραγουμάνος, Ἀφέντης κι' ἂν σταθῆς,
Ὁ Τύραννος ἀδίκως, σὲ κάμει νὰ χαθῆς.
Δουλεύεις ὄλ' ἡμέρα, σὲ ὅ,τι κι' ἂν σοὶ πῆ,
Κι' αὐτὸς πασχίζει πάλιν, τὸ αἷμα σου νὰ πιῆ...

Οἱ νόμοι νᾶν' ὁ πρῶτος, καὶ μόνος ὁδηγός,
Καὶ τῆς πατρίδος ἕνας, νὰ γένη Ἀρχηγός.
Γιατί κ' ἡ ἀναρχία, ὁμοιάζει τὴν σκλαβιά,
Νὰ ζοῦμε σὰ θηρία, εἶν' πλιὸ σκληρὴ φωτιά...

Σουλλιώταις, καὶ Μανιώταις, λιοντάρια ξακουστά,
Ὡς πότε σταῖς σπηλαῖς σας, κοιμᾶσθε σφαλιστά.
Μαυροβουნიὸ καπλάνια, Ὀλύμπου σταυραητοί,
Κι' Ἀγράφων τὰ ξευτέρια, γεννήτε μιὰ ψυχὴ.
Ἄνδρεῖοι Μακεδόνες, ὀρμήσατε γιὰ μιὰ
Καὶ αἷμα τῶν τυράννων, ρουφήστε σᾶ θεριά...

Τῆς Κρήτης, καὶ τῆς Νίδρας, θαλασσινὰ πουλιά,
Καιρὸς εἶν' τῆς Πατρίδος, νὰ κοῦστε τὴν λαλιά.
Κι' ὅσ' εἶστε στὴν Ἀρμάδα, σὰν ἄξια παιδιά,
Οἱ Νόμοι σᾶς προστάζουν, νὰ βάλλετε φωτιά.
Μ' ἐμᾶς κ' ἐσεῖς Μαλτέζοι, γεννήτ' ἕνα κορμί,
Κατὰ τῆς τυραννίας, ριχθῆτε μὲ ὀρμὴ.
Σᾶς κράζει ἡ Ἑλλάδα, σᾶς θέλει σᾶς πονεῖ,
Ζητᾶ τὴν συνδρομὴν σας, μὲ μητρικὴν φωνή...

Πῶς οἱ Προπάτορές μας, ὀρμοῦσαν σὰ θεριά,
Γιὰ τὴν ἐλευθερίαν, πηδοῦσαν στὴ φωτιά.
Ἐτζί κ' ἡμεῖς, ἀδέλφια, ν' ἀρπάξωμεν γιὰ μιά,
Τ' ἄρματα καὶ νὰ βγοῦμεν, ἀπ' τὴν πικρὴ σκλαβιά.
Νὰ σφάζωμεν τοὺς λύκους, ποὺ στὸν ζυγὸν βαστοῦν,
Καὶ Χριστιανούς, καὶ Τούρκους, σκληρὰ τοὺς τυραννοῦν.
Στεργιᾶς, καὶ τοῦ πελάγου, νὰ λάμψη ὁ Σταυρός,
Καὶ στὴν δικαιοσύνην, νὰ σκύψη ὁ ἔχθρός.
Ὁ Κόσμος νὰ γλυτώσῃ, ἀπ' αὐτὴν τὴν πληγὴ,
Κ' ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν, ἀδέλφια εἰς τὴν Γῆ.

Αλεξάνδρα Ροζοκόκη
Διευθύντρια Ερευνῶν στὴν Ακαδημία Αθηνῶν

Λεξιλόγιο

Αἱ Γιαννάκης = ὄρμος στ' ανατολικά τῆς Πάργας, *άσπρα* = ασημένια νομίσματα, *βοεβόδας* (σλαβ.) = στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς διοικητὴς ἐπαρχίας τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, *καπλάνι, το* (τουρκ.) = τίγρη/αἴλουρος, *αδάμαστος, καπουδάν πασάς* = ὁ ἀρχιναύαρχος τοῦ τουρκικοῦ στόλου, *Λιάπηδες* = Ἀλβανοὶ μωαμεθανοί, *Μαρωνίτες* = χριστιανοὶ μονοθελητές τοῦ Λιβάνου ποὺ εἶχαν σχέσεις με τὴν καθολικὴ ἐκκλησία, *πάλα, η* (ιταλ.) = γιαταγάνι, *παραγγολές* = παραγγελίες, *σελτές, ο* = στρώμα κρεβατιοῦ, *στύψη, η* = θεικὸ ἄλας (κυρίως ἀπὸ βωξίτη, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν στὴ βυρσοδεψία, χαρτοποιία, βαφή, καθαρισμὸ νεροῦ καὶ ὡς αἰμοστατικὸ, *τσαπράζι, το* = ἀργυρὰ ἢ ἐπίχρυσα κοσμήματα ποὺ φοροῦσαν σταυρωτὰ στο στήθος.